

مجله‌های العرفان

• محمد نوری

این زمینه منتشر ساخت. نخستین مقاله از این سلسله، مقاله‌ای درباره‌ی مجله‌ی المتعلق بود که در شماره ۷۰ و ۷۱ منتشر شد. اکنون به مجله‌ی معتبر و مهم و قدیمی دیگری یعنی العرفان می‌پردازیم. مجله‌ی العرفان از جمله نخستین نشریات با گرایش شیعی بود که از درون جریان روزنامه‌نگاری اسلامی شکل گرفت.

متأسفانه به دلیل فقدان پژوهش‌های جامع و کافی، اطلاعات درباره‌ی نشریات اسلامی پراکنده است؛ به ویژه برای آنها شناسنامه تهیه نشده است؛ کشف و راهنما ندارند؛ کتابخانه‌ای که این نشریات را گردآوری کند و با کتابداری مدرن، خدمات علمی عرضه کند، وجود ندارد.^۱ بنابراین اطلاعات و تحلیل‌ها درباره‌ی العرفان به دشواری به دست آمد و امید است که دیگران این اطلاعات را تکمیل کنند.

معرفی کلی

العرفان نخستین نشریه‌ی شیعی در لبنان و اولین فعالیت روزنامه‌نگاری در منطقه‌ی جبل عامل است^۲ که نخستین شماره آن در ۱۳۲۷ ق / ۱۹۰۹ منتشر شد.^۳ با انتشار این مجله دوره‌ی جدیدی در تاریخ فرهنگی شیعه گشوده شد و پس از آن روزنامه‌نگاری شیعی نضج گرفت. این مجله که قریب به یک قرن از عمر آن می‌گذرد، از نشریات دیرپا در عرصه‌ی مطبوعات اسلامی است. العرفان، بنا به همین دلایل و نیز به علت تأثیرگذاری العرفان در لبنان و دیگر کشورهای اسلامی، همواره مورد توجه بوده است.

سبک روزنامه‌نگاری العرفان که روش علمی و شیوه‌ی منطقی را در عرضه و پردازش موضوعات اعمال می‌کند، الگوی بسیاری از نشریات شده است. به علاوه این نشریه بر آن است که از شیوه‌های تبلیغی و مجادله‌ای دوری کند.

بنیانگذار

شیخ احمد عارف الزین، مؤسس العرفان، از چهره‌های فرهنگی، متفکر و ملی لبنان به ویژه در میان شیعیان بود. العرفان کاملاً به شخصیت الزین وابسته

روزنامه‌نگاری اسلامی

با تلاش‌های نخبگان مسلمان در عرصه‌ی مطبوعات، به تدریج پدیده‌ای به نام روزنامه‌نگاری اسلامی شکل گرفت. این پدیده که در غرب به Islamic Periodical Literature و 'Journal Islamic' شناخته می‌شود، محور بسیاری از مباحث جدید پژوهشی و آموزشی و حتی اجتماعی و فرهنگی در جهان اسلام قرار گرفته است.

کارکرد و نقش نشریات در دوره‌ی جدید در جهان اسلام بر کسی پوشیده نیست؛ این نشریات افکار عمومی مسلمانان را شکل داده‌اند و از سوی دیگر ارتباط نخبگان با توده مردم را تسهیل کرده و سامان داده‌اند. نباید فراموش کرد که پدیده‌ی روزنامه‌نگاری اسلامی همواره با گرایش لائیک در روزنامه‌نگاری در تعارض و رقابت بود و علاوه بر آن همیشه با قدرت‌های سیاسی که

آموزه‌های دینی را بر نمی‌تافتند و با منافع یا عملکرد خود در تعارض می‌دیدند، دست به گریبان بوده است. اما علی‌رغم همه این موانع کارنامه‌ای درخشان و تأثیر شگرفی در سراسر جهان از خود برجای نهاده است.^۴ اساساً فرهنگ دینی دو نسل مسلمان اخیر، مرهون زحمات قشر روزنامه‌نگاران مسلمان است. زیرا علاوه بر هدایت فکری به پاسداری و صیانت از دیانت هم اهتمام ورزیدند.

نشریه‌ی العروة الوثقی که سید جمال‌الدین اسدآبادی در ۱۸۸۴ م. پایه‌گذاری کرد یکی از این مجلات تأثیرگذار بود. خشم استکبار به ویژه انگلیسی‌ها به حدی بود که از نشر و توزیع آن ممانعت کردند و برای خریداران و خوانندگان آن جریمه‌ی صد پوندی و دو سال حبس در نظر گرفتند. پدیده‌ی روزنامه‌نگاری اسلامی در ایران کمتر مورد توجه و پژوهش قرار گرفته است. هرچند ده‌ها عنوان نشریه دینی با سابقه‌ای بیش از یکصد سال در ایران منتشر می‌شده و شمارگان برخی از آنها مانند مکتب اسلام بسیار چشمگیر بوده است؛ ایرانیان با پدیده‌ی روزنامه‌نگاری اسلامی حتی با جریان مطبوعات شیعی در کشورهای نظیر لبنان، آشنایی اندکی دارند.

کتاب ماه دین برای انجام رسالت اطلاع‌رسانی، مجموعه مقالاتی در

است و شناخت العرفان بدون آگاهی از شخصیت او امکان‌پذیر نیست. عارف پدر احمد، از شخصیت‌ها و عالمان شناخته شده جنوب لبنان بود. پدرش از خاندان «الزین»، از خانواده‌های مشهور شیعی منطقه جبل عامل لبنان و مادرش از خاندان عسیران، از خانواده‌های بزرگ شیعه در صیدا لبنان، بود.

احمد عارف الزین در ۱۳۰۱ ق / ۱۸۸۳ م. در دهکده شحور جبل عامل زاده شد. آموزش‌های مقدماتی و متوسطه را در نبطیه و صیدا گذراند. در این مدت نزد افرادی همچون سید عبدالحسین شرف‌الدین، ادیبات، منطق، کلام و فقه را آموخت. به دلیل علاقه ذاتی به ادبیات، زبان‌های ترکی، فارسی، انگلیسی و فرانسوی را نزد برخی استادان فرا گرفت.^۲ از عنفوان جوانی به مطالعه کتاب‌های قدیم و جدید و نشریات علاقه فراوان داشت. چنان که خود می‌گوید، مجله المقتطف والمنار را که از مهم‌ترین نشریات جهان عرب در آن روزگار بودند، مطالعه می‌کرده است.^۳ پیش از نشر العرفان، چند سالی با چند نشریه همکاری داشت و با اشتغال به روزنامه‌نگاری تجربه‌های کافی اندوخته بود. با مجله مصری المفید به مدیریت مصطفی ثاقب و مجله‌های بیروتی ثمرات الفنون به مدیریت سید عبدالقادر القبان، الاتحاد العثماني به مدیریت شیخ احمد حسن طباره و حیدقه الاخبار به مدیریت خلیل الخوری همکاری داشت.

نوشته‌های او در این نشریات در زمینه‌های نقد و وضع اجتماعی موجود، مبارزه با استبداد، نقد حکومت محلی، گسترش آزادی و قانون‌گرایی و بالاخره شعر و ادبیات بود. او در آن زمان که حکومت عثمانی سیطره بر لبنان داشت، آگاهی دادن به شیعیان در زمینه مسائل ضروری جامعه را از وظایف عمده خود می‌دانست. البته تألیف و نشر چنین مطالبی خالی از خطر نبود و چندین بار به زندان یا جریمه‌های سنگین محکوم شد. حتی در دوره اشغال لبنان توسط قوای ایتالیا و فرانسه از تهدیدها و خطرهای نهراسید و به فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی خود ادامه داد. بنیان‌گذاری العرفان در آن زمان، بسیار مشکل بود و باید موانع زیادی را پشت سر می‌گذاشت. اما بایستکار احمد الزین مشکلات هموار شد.

پس از تأسیس و نشر مجله ضرورت تسریع اصلاح جامعه به عنوان بستر مناسب نشریه احساس شد؛ از این رو احمد الزین باجل نظر بزرگان جنوب لبنان، «جمعیه نشر العلم فی صیدا» را تأسیس کرد که وظیفه‌اش گسترش آموزش و پرورش و ارتقای فرهنگی جامعه شیعه در جنوب بود. همچنین چندین سازمان مخفی و علنی دیگر راه‌اندازی کرد تا به طور طبیعی نهضت فرهنگی مردم را سامان دهد. نام برخی از این تشکلهای این گونه است: «جمعیه العهد»، «جمعیه الإصلاح»، «جمعیه الشیبه العربیه».

همچنین «جمعیه العربیه الفتاه» را به منظور هدایت فکری جوانان برای ایستادگی در مقابل استبداد عثمانی و برنامه‌ریزی مسائل فرهنگی و رشد علمی آنان تأسیس کرد.^۴ او به جز العرفان، مجله جبل عامل را نیز در ۱۹۱۱

بنیان‌گذاری کرد.^۵

احمد الزین شخصیتی چند بعدی داشت؛ از یک سو مبارز و آزادی‌خواه سیاسی بود و در تحولات سیاسی لبنان نقش برجسته‌ای داشت، از سوی دیگر چهره‌ای فرهنگی بود و به دانش و فرهنگ‌اهتمام جدی می‌ورزید. وی همچنین دارای وجهات مقبول اجتماعی بود و برای تأمین نیازهای عمومی مردم می‌کوشید. الزین علاوه بر روزنامه‌نگاری، پژوهشگری توانا بود و چند کتاب را به نشر سپرد. عناوین مهم‌ترین کتاب‌های او این‌گونه است: تاریخ صیدا، مختصر تاریخ الشیعه، الوساطه بین المتنبی و خصومه، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، از طبرسی و یا تصحیح الزین، الشیعه و فنون الاسلام و العراقیات.

نام او را در فهرست شاعران و ادیبان معاصر لبنان جای داده‌اند.^۶ مورخان معاصر او را مصلح اجتماعی لقب داده و رکن نهضت علمی و ادبی و سیاسی جدید در لبنان جنوبی دانسته‌اند.^۷ محمد جواد مغنیه متفکر شیعی لبنانی درباره احمد عارف الزین می‌نویسد: «لقد کان الشیخ کاتباً و لم یکن کاتباً کبیراً کطه حسین وکان شاعراً و لم یکن شاعراً عظیماً کشوقی و کان صحفياً و لکن لم یکن صحفياً فتاناً کعلی امین و مصطفی امین. لکنه کان الکاتب الحر و الشاعر المخلص و الصحفی الحق المسؤول امام الله و التاریخ».^۸

الزین با کوله‌باری از تلاش و فعالیت فرهنگی در بسط اسلام و گسترش تشیع به هنگام سفر به ایران برای زیارت مشهد و آستان‌امام رضا علیه‌السلام در ۱۳۸۰ ق / ۱۹۶۰، در همانجا وفات یافت و در همانجا نیز در صحن امام رضا علیه‌السلام دفن شد.^۹

در این مقاله صرفاً فعالیت‌های روزنامه‌نگاری الزین بررسی شده است.

پیشینه روزنامه‌نگاری در جهان عرب

مرحوم الزین براساس تجربیات مطبوعات عربی به انتشار العرفان اهتمام ورزید. در واقع این نشریه دارای پشتوانه‌ای تاریخی از نشریات عربی است و با مرور تاریخی روزنامه‌نگاری عربی، ابعاد العرفان بهتر شناخته می‌شود.

روزنامه‌نگاری در جهان عرب از اواخر سده هجدهم میلادی آغاز شد.

نایلمون بنایارت نشریه‌ای با عنوان الحوادث الیومیه در قاهره در ۱۷۹۹ م تأسیس کرد. این نشریه را می‌توان اولین اقدام در تاریخ روزنامه‌نگاری جهان عرب دانست. از تاریخ تأسیس این نشریه تا تأسیس العرفان در ۱۹۰۹ م، حدود ۱۱۰ سال فاصله است. در این فاصله نشریه‌های فراوانی در مصر، لبنان، سوریه، عراق، تونس و مغرب ظهور کردند. مهم‌ترین این نشریات عبارت‌اند از: در مصر: الوقائع المصریه (تأسیس ۱۸۲۸)، الاهرام (تأسیس ۱۸۷۶)، المقتطف (۱۸۷۶-۱۹۵۲)، الموبد (تأسیس ۱۸۸۹)، الهلال (تأسیس ۱۸۹۲)؛ در سوریه: نفیر سوریا (تأسیس ۱۸۶۰)، فرات (تأسیس ۱۸۶۷)، مرآة الاخلاق (تأسیس ۱۸۸۶)، الشهباء (تأسیس ۱۸۷۷)، الاعتدال (تأسیس ۱۸۷۹)، المقتبس (۱۹۰۵-۱۹۵۸)؛ در عراق:

الزوراء (تأسیس ۱۸۶۸): در تونس؛ الرائد التونسي (تأسیس ۱۸۶۱)، نتایج الاخبار (تأسیس ۱۸۶۳)؛ در الجزائر: المبشر (تأسیس ۱۸۴۷).
اما در لبنان، نخستین نشریه مجموع الفوائد بود که در ۱۸۵۱ منتشر شد. پس از آن نشریات فراوانی پیدا شد که برخی از قدیمی‌ترین آنها این‌گونه‌اند: الجنه (تأسیس ۱۸۷۰)، تراث الفنون (تأسیس ۱۸۷۵) و ابابیل (تأسیس ۱۹۰۹).

به جز کشورهای عربی، نشریات مهم به زبان عربی در برخی کشورهای غربی منتشر و به جهان اسلام وارد می‌شد. نمونه‌هایی از این نشریات این‌گونه‌اند: در فرانسه: عطارد (تأسیس ۱۸۵۸)، العروة الوثقی (تأسیس ۱۸۸۴)؛ در انگلستان: آل سام (تأسیس ۱۸۷۴)، مرآة الاحوال (تأسیس ۱۸۷۶)؛ در ایتالیا: الاخلاقه (تأسیس ۱۸۷۹). مدیریت العرفان با توجه به تجربیات این نشریات به انتشار این مجله اهتمام ورزید.

ویژگی‌های فکری

العرفان به دلیل خط مشی و سیاستی که دنبال کرده همواره طرفدارانی را در لبنان و خارج از لبنان داشته و در گروه مجلات آکادمیک و طراز اول قرار گرفته است. ویژگی‌های مهم این نشریه را می‌توان این‌گونه خلاصه کرد.
پیروی از اعتدال و اجتناب از تندروی، به دلیل حضور فرقه‌ها و ادیان متنوع در لبنان و اعتقاد به پیروی از اصول منطقی به جای تعصب‌ورزی‌های فرقه‌ای؛ پرهیز از جمود و رکود و تلاش برای پاسخگویی به اقتضانات هر زمان و طرح مباحث نو و مورد نیاز؛ التزام به آزادی و نشر افکار همگان با شیوه علمی؛ وحدت و تقریب بین مذاهب و طرح مسائل مذاهب دیگر و حمایت از وحدت جهان عرب و امت اسلامی.

تاریخ تحولات العرفان

العرفان زمانی پا به عرصه چاپ و نشر نهاد که لبنان زیر سیطره دولت عثمانی قرار داشت. در این دوره فرهنگ خاصی با تکیه بر نوگرایی، تجدّدطلبی، اصلاح و پیشرفت و با شعارهای مساوات و آزادی فضای جامعه را فرا گرفته بود. دولت‌مردان عثمانی همچون سلطان عبدالحمید خود مدافع این فرهنگ بودند. این فرهنگ و نیز ذهنیت زدودن جهل و توسعه علوم و آگاهی، زمینه‌ساعدی برای تأسیس نشریات بود. در چنین فضایی، احمد عارف الزین مجله العرفان را در صیدا تأسیس و نخستین شماره آن را در محرم ۱۳۲۷/ شباط ۱۹۰۹ منتشر کرد. العرفان نشریه‌ای علمی، ادبی، اخلاقی و اجتماعی بود.

در صیدا، در سال‌های نخست تأسیس العرفان، چاپخانه وجود نداشت و الزین ناگزیر مواد آماده شده را در چاپخانه‌های بیروت به چاپ می‌رساند. از این رو سال اول، العرفان در المطبعة الاهلیه بیروت و سال دوم در المطبعة العصریة بیروت منتشر شد. اما پس از آن الزین با تلاش فراوان چاپخانه‌ای

خریداری و در صیدا راه‌اندازی کرد.

العرفان از هنگام نشر تا کنون تاریخ پرحادثه‌ای را پشت سر گذاشته است. این تاریخ قرین و مرادف تاریخ پرحادثه لبنان است. از سوی دیگر العرفان آینه تمام‌نمای رخدادهای فرهنگی و اجتماعی این کشور است. در روزهای جنگ جهانی دوم که فرانسوی‌ها لبنان را اشغال کردند، العرفان توقیف و دفتر آن به آتش کشیده شد.^۴ این‌گونه بر خوردهای تند و خشونت‌آمیز بارها تکرار شد اما قاصد العرفان زیر بار همه این رخدادها جانکاه خم نشد و صبر و حلم الزین و همکاران او موجب ادامه راه شد.

پس از درگذشت احمد عارف الزین، فرزندش نزار الزین مدیریت العرفان را به دست گرفت. پس از درگذشت نزار الزین در ۱۹۸۱م، پسر برادرش، یعنی نوه احمد عارف الزین، فؤاد الزین اداره مجله را به دست گرفت. از این رو، العرفان شاهد سه نسل و سه مدیر بوده‌است و در هر دوره ویژگی‌هایی داشته است.

مهم‌ترین حوادث دوره مدیریت احمد الزین عبارت بود از: بروز جنگ جهانی اول، توقف شش ساله نشر آن، تعرض‌های مکرر استبداد داخلی یعنی حاکمیت مرتبط به عثمانی در سال‌های نخست تأسیس، زندانی شدن و

موضوعات غیرروشنفکری بیشتر است.

برخی شماره‌ها به موضوع ویژه‌ای اختصاص یافته است از جمله تمدن‌های عربی (شعبان و رمضان ۱۳۵۲)، عمران و تمدن عراقی (رجب و شعبان ۱۳۷۴)؛ شهر مشهد در ایران (شماره شعبان و رمضان ۱۳۸۲). اهمیت این نشریه در انعکاس فرهنگ شیعه در جبل عامل است، جبل عامل یکی از مراکز شیعی است که عالمان بزرگی از آن‌ناحیه برخاسته‌اند. از سوی دیگر در انسجام، تداوم و ارتقای فرهنگ جبل عامل تأثیر زیادی داشته است. به هر حال، اهتمام خاصی به مسائل و رخداد‌های جبل عامل مبذول داشته است. هر چند مستقیماً کمتر به جنبش شیعه در لبنان پرداخته ولی به دلیل طرح مسائل شیعی در آن و دفاع علمی از تشیع، نقش زیرکانه‌ای در ارتقای شیعه‌ایفا کرده است. از این رو، ریشه‌های تاریخی جنبش‌های شیعی و اساساً حضور تشیع و شیعیان در عرصه اجتماعی و سیاسی لبنان را می‌توان در تأثیرگذاری این نشریه جستجو کرد. همچنین مقالات مختلفی درباره وضع مسلمانان در کشورهای مختلف مانند چین، شوروی سابق، هند، فیلیپین، ژاپن و ایران به چاپ رسیده که نشان‌دهنده دغدغه‌ها و ذهنیت جهانی این نشریه است.

نویسندگان

بیشتر نویسندگان سرشناس عرب از مسلمان و مسیحی، شیعه و سنی، در العرفان آثاری دارند. نام نویسندگان از کشورهای مختلف لبنان، سوریه، عراق، اردن و حتی نویسندگان عرب ساکن کشورهای غربی در این نشریه مشاهده می‌شود. برخی از این نویسندگان عبارت‌اند از: سید محسن امین، سید عبدالحسین شرف‌الدین، منیر عسیران، محمد جواد مغنیه، حسن امین، بولس سلامه، بشاره‌الخوری، میشل سلیمان، رئیف خوری، مارون عبود، سید محمد علی‌هیة‌الله شهرستانی، محمد مهدی جواهری، احمد الوائلی، عیسی‌التاعوری، احمد شوقی، عباس محمود العقاد، جورج صیدح و کورکیس عواد.

زنان نویسنده و شاعر هم مشارکت فعالی در العرفان داشته‌اند، زینب فواز، ماری حداد و لیلی بعلبکی از جمله این زنان‌اند.

تأثیرگذاری

نقش و تأثیر العرفان از جهات مختلف قابل توجه و بررسی است. از نظر منطقه‌ای، فرهنگ شیعی را در جبل عامل انسجام و تداوم بخشید. نسل جدید این منطقه را با میراث گرانسنگ جبل عامل آشنا ساخت، عالمان و نخبگان این منطقه را به جوانان معرفی کرد و بالاخره برای احیا و بازسازی فرهنگی این منطقه کوشید. این کارکرده‌ها به طور غیرمستقیم تأثیر زیادی در پیدایش جریان‌های شیعی در لبنان داشت و تولد و ظهور نسل جدیدی از شیعیان با خاستگاه‌های جدید، ثمره العرفان و دیگر تلاش‌های فرهنگی مشابه است.

جریمه مالی مدیر آن در دوره سيطرة عثمانی‌ها بر لبنان و توقف سه ساله در جنگ جهانی دوم.

نزار الزین از ۱۹۳۳ م. مجله را بر عهده گرفت. او همان خط‌مشی پدرش را دنبال کرد. جنگ داخلی لبنان بزرگ‌ترین مانع در دوره او بود. به طوری که دفتر کار وی و کتابخانه مجله که در نوع خود بی‌نظیر بود به تاراج رفت. از نظر مالی بسیار در مضیقه بود به طوری که تمامی املاک ارثی و وابسته به مجله را فروخت تا بتواند نشر آن را تداوم بخشد. مهم‌تر اینکه در این دوره فرهنگ غربی در لبنان ترویج می‌شد و نوعی اخلاق غیردینی رواج می‌یافت.^{۳۷} مجله با توجه به رسالت خود در ترویج اخلاق صحیح به مبارزه و راهنمایی پرداخت. از سوی دیگر دولت و متصدیان فرهنگی لبنان همراهی جدی با العرفان نداشتند؛ بلکه در چاپ و نشر آن کارشکنی نیز می‌کردند.^{۳۸} هر چند، نویسندگان و شخصیت‌های فرهنگی در حد خود مساعدت‌های مفیدی داشتند.^{۳۹} نزار الزین در ۲۰ تموز ۱۹۸۱ پس از انتشار شصت و نهمین مجلد وفات یافت و مسئولیت مجله به عهده فؤاد الزین نهاده شد که تاکنون انتشار العرفان را ادامه داده و همان خط‌مشی پدر بزرگش را رعایت کرده است.

العرفان با وجود همه مشکلات، تا امروز انتشار یافته و پس از چند دهه انتشار، جای خود را در جامعه فرهنگی باز کرده است. این نشریه در دوره مرحوم احمد الزین و دوره‌های جدید جوایزی نیز دریافت کرده است. از جمله جایزه طلایی فرهنگ لبنان که در ۱۳۷۱ ق/ ۱۹۵۱ م به دلیل نشر مناسب و پر محتوا به احمد عارف الزین تعلق گرفت.^{۴۰}

هدف

سردبیر در مقدمه شماره اول، هدف از بیان‌گذاری این نشریه را خدمت به امت اسلامی و وطن خود می‌داند.^{۴۱} در شماره دوم، نشر علم و ادب و نهادهای سازنده اخلاق، پاکسازی افراد از ناپاکی‌های روانی، زمینه‌سازی برای عمران و آبادانی از جمله مقاصد این نشریه دانسته شده است. در شماره‌های دیگر، از نیازمندی شیعه به چنین مجله‌ای و معرفی اعتقادات صحیح شیعه و شناساندن مشاهیر این مذهب به عنوان هدف این مجله یاد شده است.^{۴۲} فقدان نشریه‌ای علمی و شیعی در صیدا و به طور کلی در منطقه جبل عامل، زمینه دیگری برای تأسیس این مجله بوده است.

موضوعات و محتوا

العرفان در مجموع مجله‌ای متنوع از انواع نوشته‌ها و اقسام موضوعات و مطالب و با همکاری نویسندگان مختلف بوده است. موضوعاتی همچون تدبیر منزل تا کلام شیعه و مباحثی همچون گزیده‌های ادبی و شعری، تاریخی، آموزه‌های اخلاقی، فلسفی، اجتماعی و پزشکی در آن یافت می‌شود. مباحث جدیدی همچون حجاب و حقوق زن نیز مطرح شده، اما به موضوعات تاریخی و سنتی توجه بیشتری شده است. گرایش مجله به

- ۷- الشيخ احمد عارف الزين، ص ۴۶-۴۷. همان، ص ۴۷.
- ۹- العرفان، مجلد، ۳۱، ج ۷ و ۸، ص ۳۱۵.
- ۱۰- العرفان، مجلد ۲۸، ج ۵، ص ۴۷۱.
- ۱۱- صفحات من تاريخ العلم، ص ۱۲۳-۱۲۲.
- ۱۲- تاريخ جبل عامل، ص ۲۹۱.
- ۱۳- صيدا عبر حقب التاريخ، ص ۳۶۸.
- ۱۴- العرفان، مجلد ۴۸، ج ۵ و ۶، ص ۵۰۰.
- ۱۵- الحركة الفكرية الادبية، ص ۲۰۵؛ صفحات من تاريخ، ص ۱۳۴؛ صيدا عبر تاريخ ص ۳۶۹.
- ۱۶- الشيخ احمد عارف الزين، ص ۶۲.
- ۱۷- العرفان، مجلد ۵۰، ج ۶ و ۷، ص ۵۴۶-۵۴۵.
- ۱۸- همان، مجلد ۶۱، ج ۲، ص ۲۱۵.
- ۱۹- همان، مجلد ۵۰، ج ۱۰، ص ۹۰۶-۹۰۷.
- ۲۰- نگاه كنيد العرفان، شماره ربيع الاول ۱۳۷۱.
- ۲۱- العرفان، مجلد ۱، جلد ۱، ص ۳.
- ۲۲- همان، مجلد ۳، ج ۲۱، ص ۸۴۱.
- ۲۳- العرفان، مجلد ۴۸، ج ۳، ص ۲۱۵.
- ۲۴- العرفان، مجلد ۲۴، ج ۵ و ۶، ص ۴۵۸.
- مأخذ:
1. Shia's Publishing in Lebanon: with Special Reference to Islamic and Islamist Publication, Berlin, Verlag Das Arabisch Buch, 2000, 184P.
 2. "Periodical Literature". Enis Ahmad, The Encyclopedia of Modern Islamic Word, New York, 1995.
 ۳. تاريخ جبل عامل، محمد جابر آل صفا، بيروت، دارالنهار للنشر، ۱۹۸۱م.
 ۴. الحركة الفكرية و الادبية في جبل عامل، محمد كاظم مكي، بيروت، دارالاندلس، ۱۹۸۲م.
 ۵. الشيخ احمد عارف الزين، ايوب فهد حميد، صيدا، مجله العرفان، ۱۹۸۶م.
 ۶. الصحافة الاسلامية في مصر، محمد منصور محمود هيبه، منصوره، دارالوفاء، ۱۹۹۰م.
 ۷. صفحات من تاريخ جبل عامل في العهدين العثماني والفرنسي، نوال فياض، بيروت، دارالجديد، ۱۹۸۸م.
 ۸. صيدا عبر حقب التاريخ، منير الخوري، بيروت، المكتب التجاري، ۱۹۶۶م.

تأثير آن در کل لبنان نیز مشهود است زیرا در فضای پرتالیفه و مذاهب لبنان، با روش منطقی و علمی اعتقادات اسلامی و شیعی را مطرح کرد و مستقیم و غیرمستقیم به رقابت علمی و فرهنگی با صاحبان فکری دیگران پرداخت.

نقش آن در جهان اسلام نیز قابل ملاحظه است؛ زیرا در دوره حضور اشغالگران غربی به مبارزه فرهنگی و اجتماعی با آنان برخاست. از این رو، ستیز با بیگانه و خودباوری را در جهان اسلام گسترش داد؛ نیز تلاش کرد وحدت جهان اسلام را توجیه و عملی سازد.

العرفان، متفکران جهان اسلام از مذاهب و گرایش‌های مختلف را معرفی کرد و از این طریق فرهنگ اسلامی را توسعه بخشید. این نشریه بر وحدت جهان عرب نیز تأکید ورزیده است. تأثیر این اقدام، توجه برخی تحلیل‌گران را به خود جلب کرد. برای نمونه یک استاد الجزایری در پایان نامه دکتری خود به عنوان القومية العربية في مجلة العرفان^{۳۲}، تأثیر این نشریه را در فرهنگ و قشرهای اجتماعی جهان عرب بررسی کرد.

تأثیر العرفان در فرهنگ شیعی و جهان تشیع بارزتر است. یکی از اقدامات مستمر آن وصل و ارتباط دادن شیعیان عراق به شیعیان لبنان بوده است. البته این طرح را با ظرافت انجام داد. و مثلاً در مقاله‌ای این‌گونه آورده است: «بین العراق و جبل عامل، صلوات علمیه قدیمه، ترجع الاول القرن السابع، فقد كان بعض العالمين يؤمنون العراق لطلب العلم كما ان بعض العراقيين كانوا يؤمنون جبل عامل لاخت العلم عن علمائه و لذلك تتقف جبل عامل بثقافة العراق من عدة قرون لاسيما في القرنين الاخيرين حيث اصبحت النجف الاشرف مثابة طلاب علم الدين من جبل عامل. فلم يعد كل من القطرين غريبا عن الآخر، لا في عاداته ولا في اخلاقه و لا في لهجته»^{۳۳}.

پی‌نوشت‌ها:

1- Encyclopedia of Modern Islamic World, Vol 3, P. 308.

۲- برای نمونه نگاه کنید به کتاب الصحافة الاسلاميه في مصر از محمد منصور محمود هيبه.

۳- همان.

۴- لازم به ذکر است که جناب آقای آقاي شهرستانی، مسئول دفتر آیت‌الله سیستانی در ایران، از کتابخانه‌ای برای نشریات پشتیبانی کرده‌است. ولی مدیریت کتابخانه پس از چند سال فعالیت هنوز اندر خم یک کوچه است. امید است جناب آقای شهرستانی با اصلاح مدیریت آن کتابخانه، زمینه را برای این‌گونه پژوهش‌ها هموار سازند.

۵- الحركة الفكرية الادبية ص ۲۰۵.

6- Shia's Publishing, P.22.